

Батько Махно

Ми згадували в попередньому числі нашого журналу про репортаж Кесселя про Махна. Не зважаючи на багато нісенітниць, як ось порівнання із Стенською Розліним — буцім-то українським національним героєм із Січі, сама характеристика Махна й тогоджих обставин вийшла в Кесселя майстерно. Автор передає свій репортаж у формі розмови з емігрантом.

У Махна було щось із давніх революційних розмов, щось із теорій, яких він ніколи не зрозумів і викрив із справді первісним шалом для свого власного вжитку й для оправдання своїх інстинктів...

Ці останні дала йому плідна й похмура земля, така багата на збіожя, на танці, на співи, на пересуди й кровожадність.

Це земля, де боролись і змішувались козаки з татарами, яка сотні літ була полем боїв і де трава диких піль прикривала шляхетний чорнозем. Спірна земля, народ авантюристичний і вояковничий, раса водночас і весела, і жилича, і приваблива, але змінлива та нервова аж до жорстокості.

Коли ці вікові зародки знаходять сприятливий ґрунт у людіні, і в часі, в якому вона живе, вони розвиваються нечайно із могутньою й погубною скрістю лісової пожежі. А потім, певно, треба ще випадку, магнетизму, снаги... Та хто вяснить ту таємницу силу, що запевнює химерний успіх людині, яка, здавалось би, не має у своїх руках ні-

якої зброї, щоб його здобути?

В 1905 р. Махно вперше спробував своїх зубів. Хто не жив у Росії того року, коли почала кипіти революція, той не може навіть уявити собі цієї рвучкої й чудної атмосфери.. Уперта й геройська боротьба кількох людей проти імперіялістичного режиму почала, здавалося, давати плоди. Велітеський устрій, не зважаючи на військо, поліцію, шпигунів, — почав тріскати. Вся молодь, уся інтелігенція вірili, що зближаються нові щасливі часи...

Махно, певно, відчував і в собі удари цих бурунів. Але зовсім іншим способом. Його збуджені демони почали вичікувати сприятливого часу. Свобода для нього була передусім такою, що спускала з ланцюга людину, даючи їй волю без всякого стриму жити і вбивати.

Він зібрав кількох грабіжників і розбив із ними касу в Бердянську. Про це йдути широкі поголоски. Але те, чи Махно вбив власною рукою трьох урядовців, чи лише одного — неважне! Важче те, що він закоштував убивства, щасливово втечі та грошей, розтрачених по забавах та випивках. Його шалений біг, що пізніше загнав його так далеко, того дня зазначився наперед.

Та цей розгін, здавалося, зупинився у своєму зриві. Революція, як відомо, вщухла. Влада кинулася до репресій. Один із змовників зрадив Махна. Його засудили за «розбій і вбивство» на каторгу до кінця життя. Оповідають, що у вільні хвилини тих літ сибірської каторги Махно мав звичку терти рухом маняка один об другий свої кайдани, що обіймали його кі-

тки рук і ніг. Кажуть також, що він пробував чотири рази тікати і за кожним його ловили. Один із його товаришів каторжних робіт, розбійник, що пізніше також був отаманом, Чалий оповідав, що при одній утечі Махно забрав із собою сокиру і що сторожа ледва дала собі з ним раду.

Як воно там не було, а Махно лішився в Сибірі. Неважко собі уявити, яким зацькованим шалом, якою спрагою відплати, якою загальною її звірячою ненавистю мусів був наповнити цей час, проведений у кайданах, інстинкти Махна, та на весну 1917 р. революція, ще невинна, наївна й весела революція, відчинила загальною амністією грati вязниць і випустила всіх засуджених.

Махно несподівано став вільний. Махно повернувся додому, до Гуляй-Поля.

Подумайте тепер про цю хвилину життя Махна. Чи не пригадається вам дике звір'я, що вискочило з кліткі? Та все-ж те звір'я добре знато ціну обережності. Так, під час перших місяців після упадку режиму, де ще існував ніби порядок у Росії, Махно сидів спокійно. Вилізуючи свої рани, навчаючись заново віддихати вільним повітрям, він ждав.

Він ловив, певно, своїми брутальними антенами той лихоманний струс, що пробігав краєм, усі сили в роботі, скорий занепад влади, що ще держалася, але потріскана звідусіль. Та він не хотів кидатись інакше, як на певне. Чуда не повторюються. Йогоувільнення було одним із них.

У час, коли розліталася влада, ніхто про Махна не чув. Та коли большевицькі повстанці зламали рівновагу, коли вибухла громадянська війна, коли величезні провінції відділилися від осереднього ядра, коли скрізь виринули армій банди, людина із Гуляй-Поля вийшла із леговиця...

Махно в тому часі добігав 40 літ,

але годі було-б означити докладно його вік. То була низька ростом людина із висуненими наперед вилицями, із коротким, легко сплашченим носом. Волосся дуже чорне й досить довге закінчувало банальний тип українського мужика. Але його очі були зовсім незвичайні. Вони мали в собі щось із постійної екзальтації, зимого вогню, зосередженості й пристрасної злоби. Важко було витримати його погляд. У всякому разі неслегко. Було ще щось у зверхньому вигляді Махна, що викликавало при першім побаченні непереможну відразу. Його постать була маленькою революційною коротка. Можна б сказати — великий карлик. Та в цій малій людині були довгі повторні рамена.

Таким зявився Махно з початком 1918 р. в Маріуполі. Він стояв на чолі малого загону, складеного із найгірших елементів околиці. Його діяльність не переступала ще околиці Гуляй-Поля, де він розгосподарився за підтримкою населення. Місто Маріуполь знаходилося, на своє нещастя, саме у тій окрузі. Коли Махнові забрало грошей і він не міг ограбувати ніякого конвою або багатої власності знищити, ішов він на те місто і давав своїм бандитам волю забавлятися.

Розстріли, погроми, насильство, непросипне пиянство — це незмінна програма забав. Хто мав обороняти мешканців? Більшовики, білі, германофільські прихильники гетьмана Скоропадського, повстанці Петлюри — боролися за одним із них.

Певне, що німці мали в краю організовану владу, але їх невеличкі відділи війська розміщені були по великих осередках. У менших містах вони мусили ладити з існуючим станом.

Махно не належав до ніодного з тих сторонництв. Він склав собі мрячу власну доктрину, безформну, на-

хапану звідусіль і пропагував її із заразливою переконливістю, з гарячою красномовністю, гробую ізвірською. Він був проти панів, генералів, попів. Він хотів, щоб селяни, робітники і бідні стали щасливі. Але він завзято поборював червоних, мовляв, вони хотіть віддати народ у рабство жидам. Отак мішаючи революційні аргументи з погромами, він докинув до них закраску українського націоналізму й пристоту анархічних слів. Усе промовляло за тим, щоб іти за ним та користати з безмірної добичі, яку горожанська війна дає зухвалим.

«Теорія» Махна мала на людей безперечний вплив. Я бачив його на одній параді перед його виходом з Маріуполя. Що за дивна й страшна череда! Всі були пяні й ледві трималися на ногах. Брутальна гордість, дикість вбивників позначувалася на обличчях. Вони були однаково вдягнені в чорні бараничі шапки. Але для решти смішного виряду лишилося лахміття із шикових товарів, помішаних найбільш сорокато. Сам Махно носив офіцерський плащ, що сягав йому аж до п'ят і закривав решту його одягу.

Він виступив наперед свого загону, низький, махаючи довгими руками, із напруженим зором, і зкрикнув:

— Добри-день, мої свинтухи!

Тоді, перед цим карликом, розфатнізовани дикі люди витягнулися струнко і відішли із справжнім ентузіазмом своїми пянинами, хріплими, наджертиками алькоголем голосами:

— Добри-день, батьку!

Махно любувався ними, мовчазний, мовби опянений силою, тоді, як на вакруги димили руїни підпалених будинків і коли водночас порозкидані трупи кекали на поховання.

Бездад зростав. Сила Махна також. Протягом кількох місяців він більш як сто разів удачно нападав на ріж-

ні військові відділи, ешелони й патрулі. Його слава почала притягати до нього метких людей, малі загони, селян, знищених громадськими незгодами. За Махно була маса. Йому бракувало лише зброї, щоб стати грізною силою. Від'їзд німців після їхньої поразки на західному фронті дав йому змогу це осягнути. Кріси, кулемети, легкі гармати... Водночас заломилася й остання воєнна акція України.

Відтоді Махно мав до диспозиції всі потрібні двигуни для своєї авантюри: військо, зброю і привязання темної маси селян, котрій він давав юбіцянки і мрії, на які вона голодувала вже віки. Його успіх у той час подивув гідний. Він тримає в страху цілі по-віті. Здобуває великі міста й підходить аж під Одесу. Він говорить, як рівний з рівними, з червоними комісарами, з Петлюрою, Деніком, підтримує їх і потім зраджує. Часто підтримка його пняних загонів рішає вилід у зударі великих сторонництв, що рішують долю Росії. Колишній каторжник стає паном години. Він формує уряд, де старі анархісти стають міністрами. Задержує поїзди, забирає десятини з маєтків, які зве податками, роздає селянам землю, локомотиви залишничникам...

Скрізь за ним лишається трагічний слід зойків, звалищ, стогонів і пиянства. Його загони діляться кожухами, самоцвітами, банковими заставами, бо-чівками напоїв, жінками. Театральна й анахронічна пишнота супроводить від'їзи «батька». Він іде від села до села на санях, покритих дорогими килимами й хутрами. Трьох коней, що його везуть, обвішані упряжкою із справді варварською виставністю. Його кишені повні цячок, які він роздає в доброму гуморі. Часто, наслідуючи рухи царів, він дарує хутро по праву володіря, хутро «з його плечей».

І зимнокровні, і схильні до брутальних марев люди можуть заздрити годинам, що їх прожив Махно. Він здійснював безсмертну мрію передусім російського люду: потяг до повної безконтрольної свободи, без права, Бога, свободи всіх диких інстинктів, потяг безкраїх степів, безмежних рік, широких просторів, скованих морозами або злагоднених відлигами. У цю хвилину каторжник із Сибірі, карлик із Гуляй-Поля, сягнув через три віки віддалення, де жив донський козак Стенька Разін...

Певне, дехто ще чув з тієї України страшний голос минувшини. Була Червона Маруся, був Григорій, якого Махно забив. Та лише він єдиний надав своєму завойовництву таку ширину, яка його ставить поруч із Стенькою Разіном.

I коли щастя відвернулось, коли большевицькі відділи його розчавили, подібно до Разіна він іще цілі місяці виридався, зникав з очей, атакував і пропадав знову.

Разін скінчив так, як жив. Він виправдав себе. Це був справжній ватахок. Махно — його пародія. Подумайте про кінцеву частину його борсансія у перегонах на трійках, коли Українатопилася в крові й вині гуляйпільського «батька». Після того, як заломилося варварське володарювання цього могутнього карлика, він злякався вмерти на землі, що його носила й підтримувала. Він згодився жити в чужому місті, тихо й принижено, серед міліонів маленьких людей, занятих своїми справами, серед гуку підземельної залишниці й руху авт, вибираючи обережно світляні переходи через вулиці.

«Батько Махно на світляних переходах...»

пер. С. Г.